

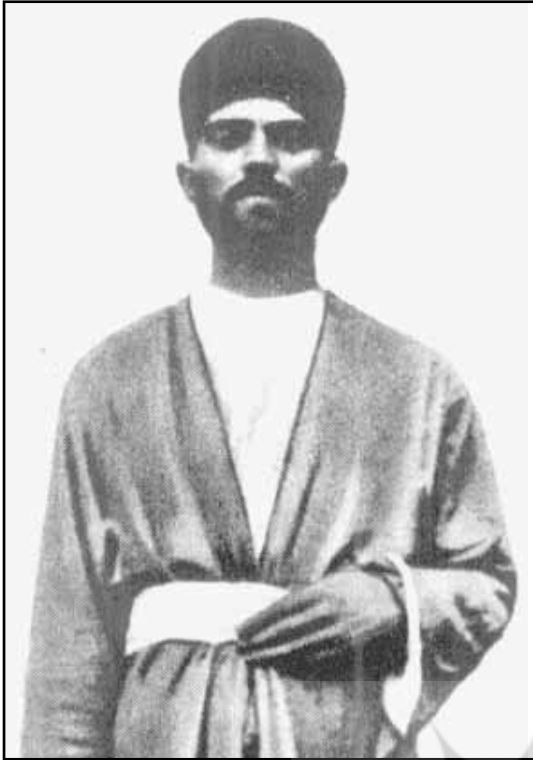
پژوهشی درباره اسکناسهای آلمانی در ایران و بررسی پروژه‌های نظامی دکتر نیدرمایر در باختر ایران

دکتر علی شرقی*

امپراتوری آلمان برای گشودن جبهه نفوذی تازه، گذشته از پیش‌بینی‌های نظامی، بایدها را نیز برای تأمین منابع مالی آن پیدامی کرد تا بتواند هسته گروه را در باختر پایدار کند و سپس دامنه آنرا به مرکز و خاور ایران و سرانجام به مرز هندوستان بکشاند و بدین‌سان شرکت هند شرقی را که نقش یک امپراتوری بزرگ اقتصادی برای دولت انگلستان را بازی می‌کرد، تهدید کند. برای تأمین هزینه‌های این پروژه دور راه در پیش‌روی دولت آلمان بود: الف) برپا کردن یک بانک آلمانی در ایران همچون بانک شاهی ایران که در دست انگلیسی‌ها بود؛ کاری که زمانی دراز می‌طلبید. ب) به کار بردن اسکناسهای چاپ شده در سالهای ۱۹۱۴-۱۹۰۶ در خزانه‌داری امپراتوری آلمان، با افزودن ارقام و حروف فارسی در پشت و روی آن

در اوایل نخستین جنگ جهانی، با چنگ اندازی روسها بر شمال و انگلیسی‌ها بر جنوب کشورمان، دولت آلمان نیز به این اندیشه افتاد که با ایجاد منطقه نفوذ در باختر ایران و باز کردن راه نفوذی برای خود در مرکز و خاور کشور، بتواند هند را که کانون قدرت مالی و فراهم‌آوری سرباز برای انگلیسی‌ها بود، زیر فشار بگذارد. در همان حال، گروهی از مخالفان دولت ایران نیز به کرمانشاه کوچیده و کمیته‌ای برای مبارزه برپا کرده بودند. این کمیته که دربرگیرنده تنی چند از رجال نامدار بود، توانست در کرمانشاه هسته مقاومتی پدید آورد و نیز گوشه چشمی به امپراتوری آلمان برای کمکهای مالی و نظامی داشته باشد. مقامات نظامی آلمان نیز از این وضع آگاه بودند و تصمیم گرفتند اگر بتوانند از این راه نفوذ نظامی خود را آغاز کنند.

* اقتصاددان. پژوهشگر

دکتر اسکار نیدر مایر در پوشش کردهای بختیاری

۱۰۰۰ مارکی را سورشارژ کرده اند ولی چون دریافته اند که اسکناسهای ۱۰۰۰ مارکی (۲۵۰ تومانی) و ۱۰۰ مارکی (۲۵ تومانی) چندان کاربرد ندارد و باید اسکناس با ارقام ریز تری را به جریان گذاشت، یکی دو ماه پس از آن اسکناسها با ارقام ریز تر یعنی ۵ مارکی (۱۲/۵ قران) و ۱۰ مارکی (۲۵ قران) را به جریان انداخته اند. بنابراین، اسکناسهایی که در ایران مصرف شده، عبارت بوده است از: ۱۲/۵ قران، ۲۵ قران و ۵ تومان؛ و اسکناسهای ۲۵۰ و ۲۵۰ تومانی بعنوان نمونه رسمی در خزانه داری آلمان باقی مانده است و امروز در موزه برلین نگهداری می شود. این اسکناسها در واقع رقیب اسکناسهای بانک شاهی که بانکی ۱۰۰٪ انگلیسی بود، به شمار می رفت. گزارشهای دیگری در دست است که دولت آلمان شماری سکه نقره ایران را نیز ضرب کرده و به ایران فرستاده است. ارزش سکهها بر پایه مدارک خزانه داری آلمان نزدیک به ۱۶ میلیون قران بوده و بیشتر آنها پس از شکست امپراتوری آلمان، به آلمان بازگردانده شده

«سورشار» و به جریان انداختن آنها در بازار ایران برای پرداخت هزینه های راه اندازی ارتشی کوچک در آن نواحی. امپراتوری آلمان در ۱۹۱۵ شخصی را نیز به نام دکتر اسکار وان نیدر مایر (Oscar von Nieder Mayer) که ماجراجویی نظامی بود برای اجرای این برنامه در نظر گرفت و به غرب ایران روانه کرد. از سوی مقامات نظامی آلمان نیز فیلد مارشال گولت، که از سال ۱۹۰۶ مشاور عالی و سپس فرمانده ارتش امپراتوری عثمانی (ترکیه) بود، به سرپرستی این پروژه گمارده شد. یک ژنرال دیگر آلمانی به نام ژنرال برس من که نماینده سرویس امنیتی برونمرزی ارتش آلمان بود، یک مشاور بانک دولتی آلمان (Douche Bank) و همچنین نماینده یک شرکت صرافتی بزرگ آلمانی در بغداد اعضای کمیته نشر اسکناس در ایران شدند و کار سورشارژ اسکناسها به زبان فارسی را آغاز کردند. چاپ اسکناسها نیز به چاپخانه دولتی آلمان در برلین واگذار شد.

در آن هنگام (دوران احمد شاه)، کشور ما بسیار ضعیف بود و از نظر مالی نیز حساب و کتابی نداشت؛ بانک مرکزی هم هنوز در ایران برپا نشده بود. بنابراین یک دولت بیگانه به سادگی می توانست اسکناسهای خود را با سورشارژ فارسی در کشور به جریان گذارد. برای تبدیل ارزش مارک آلمان به قران ایران، کمیته یاد شده تصمیم گرفت یک مارک آلمان را معادل ۲/۵ قران محاسبه کند؛ هر چند ارزش مارک شاید کمی بیشتر از این بود. البته هنوز مارک امپراتوری آلمان سقوط نکرده بود.

اسکناسهایی که بدین سان برای انتشار در ایران سورشارژ شد، عبارت بود از:

۵ مارک	برابر با	۱۲/۵ قران
۱۰ مارک	برابر با	۲۵ قران
۲۰ مارک	برابر با	۵ تومان
۱۰۰ مارک	برابر با	۲۵ تومان
۱۰۰۰ مارک	برابر با	۲۵۰ تومان

تا آنجا که می دانیم، نخست اسکناسهای ۲۰، ۱۰۰ و

اندازه عکس ۸۰٪ اندازه واقعی اسکناس است

فارسی پرداخت و سپس با بورس تحصیلی دانشگاه، به ایران و هند سفر کرد. پس از این سفر به دوره دکترارفت و پایان نامه خود را درباره ایران و آبهای زیرزمینی و رودخانه‌ها و برکه‌های آن نوشت که چندی پس از آن به صورت کتابی منتشر شد.

دکتر نیدر مایر انسانی ماجراجو بود و از همین رو به جای کار در دانشگاه به ارتش امپراتوری آلمان پیوست. پس از آغاز نخستین جنگ بین‌المللی، در اوایل ۱۹۱۵ به فرانسه فرستاده شد. در همان سال، سازمان جاسوسی که «سازمان عملیات برونمرزی» نام داشت در ارتش آلمان برپا شد و خوی ماجراجوی دکتر نیدر مایر او را به این سازمان کشاند و از سوی این سازمان برای ساماندهی ارتشی چریکی در باختر ایران با هدف نهایی رفتن به افغانستان و زیر فشار گذاشتن دولت انگلیس که منابع بسیاری در هند داشت، روانه شد.

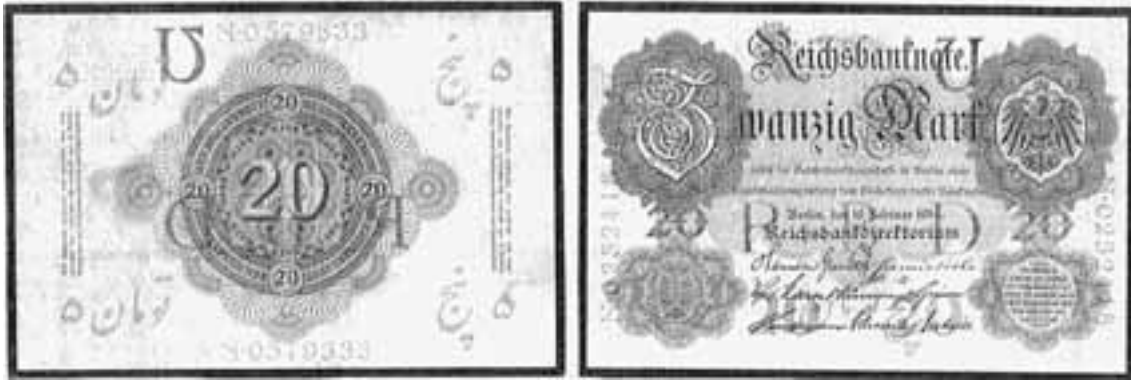
دکتر نیدر مایر در واپسین ماه‌های ۱۹۱۵

است. اسکناسهای یادشده که ایرانیان کمتر از آن آگاهند، نزد اقتصاددانان اروپایی به اسکناسهای نیدر مایر مشهور است. پیش از آنکه به جزئیات این اسکناسها بپردازیم، شاید بهتر باشد تا آنجا که به تاریخ کشورمان مربوط می‌شود، نگاهی کوتاه به زندگی دکتر اسکار وان نیدر مایر و کارهای نظامی او در ایران بپردازیم.

دکتر نیدر مایر در ۸ نوامبر ۱۸۵۹ در شهرک کوچکی نزدیک مونیخ زاده شد. پس از آموزشهای نخستین، به دانشگاهی در ایالت باواریا رفت و دوره جغرافیای نظامی را به پایان رساند. دلبستگی او به زبان فارسی و تاریخ ایران از آشنایی او با بابیگری و بهایی‌گری مایه گرفت. به درستی روشن نیست که چگونه با بهایی‌گری آشنا شده است، ولی شواهدی در دست است که حتا دین خود را تغییر داده و به آیین بهایی گرویده است. به هر رو، نیدر مایر به آموختن زبان

اندازه عکس ۵۰٪ اندازه اصلی اسکناس است

اندازه عکس ۵۰٪ اندازه واقعی اسکناس است

روی خوش نشان می‌دادند و آنان را دوست خود می‌دانستند، اما تهران در آن هنگام در حوزه عملیاتی روسیه تزاری بود و انگلیسی‌ها نیز نفوذی شگفت‌انگیز در میان دولتمردان قاجاری داشتند. از همین رو دکتر نیدر مایر به آن دسته از رجال برجسته که دوستدار آلمانیها بودند پیشنهاد کرد پایتخت از تهران به اصفهان منتقل شود. مأموران اطلاعاتی روسیه و انگلیس به زودی از چندوچون مأموریت دکتر نیدر مایر آگاه شدند و سنگ اندازی از هر سو آغاز شد. او پیش از آنکه در تهران مشکلی جدی پیش آید، با ارتش کوچکی که از سربازهای ترک و عراقی و داوطلبان ایرانی و سوارهای کرد تشکیل داده بود روانه افغانستان شد و در آوریل ۱۹۱۶ پس از سختی‌های بسیار به کابل رسید. ولی او در کابل مانند تهران پذیرفته نشد و مقامات افغان او و گروه همراهش را در یک اردوگاه نظامی به گونه نیمه زندانی زیر نظر گرفتند. مأموریت دکتر نیدر مایر این بود که دولت افغانستان را قانع کند که با هند از در جنگ در آید؛ پیشنهادی که پذیرفته نشد. او پس از ناکام ماندن در کابل و

وارد کرمانشاه شد. پیش از آن، دولت آلمان زمینه را در پایتخت و باختر ایران از نظر سیستمهای نظامی و پشتیبانی فراهم کرده بود. آلمانیها همچنین جنگ افزار و مهمات بسیار و دستگاههای مخابراتی نیز باراه آهن زیر پوشش ابزارهای یک سیرک آلمانی روانه ایران کردند که در میانه راه مأموران رومانیایی بر حسب تصادف آنها را کشف کردند. در بخارست از گروههای آلمانی و ابزارهای آنان عکسبرداری شد و خبر در روزنامه‌های آنجا به چاپ رسید، ولی آلمان بار دیگر دست به همین کار زد و با پرداخت رشوه به مأموران رومانیایی، ابزارهای مورد نیاز خود را زیر پوشش ابزارهای سیرک به ایران فرستاد. روشن است که چاپ اسکناسهای یاد شده نیز بخشی از همین عملیات پنهانی بوده است.

دکتر نیدر مایر پس از توقیفی کوتاه در کرمانشاه و فراهم آوردن زمینه، راهی تهران شد. او که خود را به دروغ نماینده امپراتوری آلمان معرفی می‌کرد، با احترام تمام در تهران پذیرفته شد. ایرانیان در آن دوران به علت بیزار از روسها و انگلیسی‌ها، ناخودآگاه به آلمانیها

اندازه عکسها ۳۰٪ اندازه واقعی اسکناسها است.

گسیختن شیرازه ارتش آلمان در ترکیه و عراق شد و دکتر نیدر مایر نیروی پشتیبان خود را از دست داد. در همان روزها، رفته رفته نخستین نشانه‌های شکست آلمان در اروپا و آفریقا نیز ظاهر می‌شد؛ بنابراین امپراتوری آلمان پروژه ایران را یکسره کنار گذاشت و دکتر نیدر مایر به آلمان فراخوانده شد.

از اسکناسهای آلمانی، آنچه نزد صرافانی Woun Khaus & company بود به آلمان برگردانده شد، ولی بسیاری از این اسکناسها در شهرهای ایران بویژه در همدان و کرمانشاه به جریان افتاده و در دست مردمان بود. بنابراین سفارت آلمان در ایران و همچنین شرکت صرافانی تصمیم گرفتند با وارد کردن مقداری مواد اولیه زندگی و دادن آنها به مردمان اسکناسها را پس بگیرند ولی موفق به گردآوری همه اسکناسها نشدند. البته اسکناسهایی که در دست ایرانیان ماند از ۲ تا ۳ درصد کل اسکناسها فراتر نمی‌رفت که امروزه آنها را در کلکسیونرها و موزه‌های مشهور جهان می‌توان یافت.

اینک شرح اسکناسهای آلمانی که در ایران به گردش افتاد:

الف) اسکناس ۵ مارکی: روی اسکناس به خط فارسی شکسته و به رنگ قرمز عبارت دوازده قران و ده شاهی و در پایین اسکناس ۱۲ قران و ۱۰ شاهی چاپ شده است. پشت اسکناس نیز جمله دوازده قران و ده شاهی به خط قرمز شکسته دیده می‌شود.

ب) اسکناس ۲۵ قرانی: در دایره روشنی که روی اسکناس وجود دارد، عبارت بیست و پنج قران به چشم

هنگامی که دریافت پیشرفتی میسر نیست، در اوایل ۱۹۱۶ راهی تهران شد و در اوایل ژوئیه به آنجا رسید. این بار در تهران نیز با پذیرشی در خور روبه‌رو نشد و ناگزیر از راه همدان به کرمانشاه بازگشت. در کرمانشاه با نظام السلطنه مافی از بزرگان منطقه که پس از چندی حکمران کرمانشاه شد به گفتگو نشست. در آن هنگام، اسکناسهایی که در بالا به آنها اشاره شد، به مقدار چشمگیر به شرکت صرافانی آلمانی Woun Khaus & company رسیده بود و به دستور دولت مرکزی آلمان قرار شد به تدریج در اختیار دکتر نیدر مایر گذاشته شود.

دکتر نیدر مایر پس از گفتگوهای دراز، سرانجام با نظام السلطنه مافی به توافق رسید که با دریافت ۴۰۰ هزار مارک، لشگری از سربازان بومی برای او فراهم کند که با سربازان ترک و سربازان عراقی و مشاورانی که آلمان فرستاده بود ارتشی مجهز برپا شود. ولی پیش از آنکه این ارتش پا بگیرد از شمال و جنوب مورد حمله‌های پیاپی نیروهای روسی و انگلیسی قرار گرفتند. در میان سواران بومی نیز که دکتر نیدر مایر آماده کرده بود، وفاداری به این برنامه وجود نداشت و پس از آغاز جنگ، سربازان کرد در پشت تپه‌ها به تیراندازی هوایی بی‌هدف پرداختند و سپس صحنه را ترک کردند و پروژه دکتر نیدر مایر از همان آغاز با شکست روبه‌رو شد. در همان روزها، فرمانده ارتش آلمان در ترکیه و عراق یعنی فیلد مارشال گولت نیز به بیماری تیفوس درگذشت. مرگ ناگهانی فرمانده ارتش آلمان در منطقه که در واپسین ماههای ۱۹۱۷ رخ داد، باعث از هم

سوخته آلمانی معروف است. شماری از آنها را می توان با همین آثار سوختگی در برخی کلکسیونها یافت. در این نوشتار، موضوع بیشتر بعنوان يك رویداد اقتصادی بررسی شده است. امید است که تاریخنگاران گرامی نیز برای روشن شدن این بخش تاریخ میهنمان، پژوهش های بیشتری انجام دهند.

منابع:

- Unter der Glutsonne Irans (Under the Glowing Sun of Iran) By Oskar V. Niedermayer, Munchen, 1925
- Kriegsfinanzierung durch Währungs Politische Manipulation im 1. Weltkrieg. (Financing of War by Political [currency] Manipulations during WWI by Ahmad Mahrad, Hanover, 1976
- Iran auf dem Wege zur Diktatur- Militarisierung und Widerstand 1919- 1925 (Iran on the Way to Dictatorship - Militarization and Resistance 1919-1925) By Ahmad Mahrad, Hanover, 1972
- Die Deutsch - Iranischen Beziehungen Von 1918-1933 (The German - Iranian relationship From 1918-1933) By Ahmad Mahrad, Frankfurt/ M, 1979
- International Bank Note Society Journal, Volume 27, No 3-4, 1988

می خورد و در پشت اسکناس نیز در همان دایره روشن عدد ۲۵ قران و در گوشه دیگر عبارت بیست و پنج قران همگی با رنگ قرمز و با خط شکسته چاپ شده است.

پ) اسکناس ۲۰ مارکی: روی اسکناس و در پایین آن عدد ۵ و زیر آن به خط نستعلیق عبارت پنج تومان و پشت اسکناس در چهار گوشه، چهار بار با عدد ۵ و در کنار عدد ۵ سمت راست و واژه پنج و در کنار عدد ۵ سمت چپ واژه تومان در بالا و پایین چاپ شده است.

ت) اسکناسهای ۱۰۰ مارکی و ۱۰۰۰ مارکی، به علت ارزش بالا، در آن روزها کاربرد نداشت و به گردش نیفتاد. این نمونه های یگانه، هم اکنون در موزه برلین موجود است. بر رو و پشت اسکناس ۱۰۰ مارکی در مربع روشن عدد ۲۵ و عبارت بیست و پنج تومان و بر رو و پشت اسکناس ۱۰۰۰ مارکی عدد ۲۵۰ و عبارت دوست و پنجاه تومان و در پشت آنها همین مطلب دوباره در دو سوی آن، همگی به خط نستعلیق خوب و بزرگ چاپ شده است.

چنان که گفته شد، تنها سه اسکناس نخست در ایران به گردش افتاد که شماری از آنها هنوز موجود است و شماری نیز گویا در انباری بوده که آتش گرفته و آثار سوختگی در اسکناسها دیده می شود و به اسکناسهای